

I. INTRODUCERE

I. 1. Obiectul dialectologiei

Dialectologia¹ este o ramură a lingvisticii care studiază și descrie variațiile teritoriale ale limbii: dialectele, subdialectele, graiurile, subgraiurile. Ca parte integrantă a istoriei limbii române, dialectologia arată cum au luat naștere aceste ramificații teritoriale ale limbii comune, cum au evoluat în istoria limbii, care este raportul lor față de limba literară.

În dezvoltarea istorică a limbilor au loc două procese: de diversificare și de unificare a limbii. Dialectele iau naștere în urma procesului de diversificare a limbii și sînt datorate diferențierii teritoriale a societății² și apartenenței vorbitorilor unor categorii sociale diferite³. Astfel, vorbim de două dimensiuni ale variației lingvistice - geografică și sociologică-, variații care aparțin planului sincron, dar și de o a treia dimensiune, cea cronologică, aparținînd planului diacronic, care urmărește variația lingvistică a unei limbi de la o epocă la alta. În consecință, se poate vorbi despre o dialectologie descriptivă (sincronică) și despre una istorică (diacronică).

Dialectologia sincronă descrie stadiul la care se află o unitate teritorială la un moment dat, analizează și descrie structura dialectală a unui anumit idiom, stabilește subunitățile teritoriale, descrie fiecare unitate în parte - evidențiind particularitățile

¹ În limba română, termenul este de origine franceză (*dialectologie*), la baza acestuia stînd gr. *διάλεκτος*, care însemna la început 'dialog, conversație', iar mai tîrziu 'varietate dialectală'. Vezi discuția asupra cuvîntului *dialect* la Manlio Cortelazzo, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, I, *Problemi e metodi*, Pisa, 1969, p. 9-12.

² În cadrul aceleiași limbi, există variații lingvistice mai mari, cu cît localitățile anchetate sînt mai îndepărtate.

³ Aceste diferențieri sînt legate de ocupația vorbitorilor, de gradul de cultură al acestora, de vîrstă, sex, situație de comunicare.

fonetice, gramaticale și lexicale - și stabilește raporturile reciproce dintre limba literară și variantele teritoriale ale limbii.

Dialectologia diacronică cercetează și explică evoluția istorică a faptelor dialectale (evoluția sunetelor, a formelor gramaticale, a cuvintelor și a sensurilor acestora), urmărește modul cum s-au constituit în timp, cum evoluează limba literară, pătrunderea și (non)stabilizarea lor în limba literară sau comună, ținând cont și de factorii extralingvistici (istorici, geografici, demografici, culturali, sociali și politici) care au determinat diferențierile dialectale.

Trebuie menționat că cercetarea dialectologică ideală presupune abordarea faptelor de limbă din ambele perspective. De altfel, între sincronie și diacronie nu există doar un raport bazat exclusiv pe antinomie, ci și pe complementaritate. De cele mai multe ori, întrucât dialectele sînt mai conservatoare decît limba comună, descrierea și explicarea unui fapt din sincronie presupune introducerea unui principiu diacronic; fenomenul sincron este condiționat de fenomenul diacronic. E. Coșeriu spune că „limba funcționează sincron și se constituie diacronic. Dar acești termeni nu sînt antinomici, nici contradictorii, pentru că «facerea» se realizează în vederea funcționării”⁴.

Există o legătură strînsă între dialectologie și istoria limbii. Dialectele și graiurile unei limbi păstrează uneori stadii de evoluție pe care limba contemporană le-a depășit. În acest sens, amintim caracterul conservator al dialectelor sud-dunărene, dialecte care păstrează unele particularități fonetice din perioada românei comune și chiar din cea a latinei populare. De exemplu, africata dentală sonoră *ḍ*, care caracteriza româna comună, se conservă astăzi în dialectul aromân, iar la nordul Dunării în Bucovina, Maramureș și Banat. În dialectele sud-dunărene se păstrează *ń* (primar), care în dialectul dacoromân (cu excepția subdialectului bănățean) evoluează la *ĩ* (lat. *cuneus* > suddun.

⁴ Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 238.

cuñ(y), față de dr. *cuñ* - băn. *cuñ*), iar grupurile *cl'* și *gl'*, care au evoluat la nordul Dunării la *k'*, *g'* (*ok'*, *g'em*), s-au conservat în dialectele sud-dunărene, consemnând un fapt de limbă moștenit din latina populară.

În procesul de interacțiune dintre dialectologie și limba literară (care are o bază dialectală și se dezvoltă mereu pe baza dialectelor sau graiurilor) raportul se schimbă în favoarea ultimei, care influențează tot mai mult dialectele și graiurile, nivelând particularitățile regionale⁵.

Ceea ce caracterizează dialectologia în raport cu alte discipline lingvistice este interesul exclusiv al acesteia pentru limba vorbită. Dialectologia este în raport cu lingvistica generală, întrucât utilizează premisele teoretice și metodologice ale cercetării și explicării faptelor de limbă, oferind, în același timp, materiale și fapte de limbă care provin din cercetarea la fața locului a unor aspecte ale vorbirii. De asemenea, dialectologia are relații cu sociolingvistica, geografia și istoria, etnografia și folclorul.

În funcție de metodele întrebuițate în vederea interpretării faptelor de limbă regionale, vorbim de diferite moduri de a privi și a descrie varietatea dialectală:

a) *dialectologia tradițională*, preocupată de descrierea deosebirilor dintre variantele teritoriale ale limbii, cu accent pe nivelurile fonetic și lexical;

b) *dialectologia structurală*, care vede în dialecte și graiuri sisteme lingvistice cu mod de funcționare propriu și își propune o analiză interlingvistică între graiuri și dialecte, evidențiind atât deosebirile, dar și asemănările dintre ele;

c) *dialectologia transformațională*, pornind de la o serie de ipoteze „reguli”, încearcă să dea o descriere care să evidențieze caracterul infinit al limbii, al dialectului sau al graiului, concepute ca sisteme de posibilități⁶.

⁵ Vezi Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. 10-11 (= Turculeț, *Dialectologie*).

⁶ Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord - și sud - dunăreană)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1975, p. 19 (= Caragiu Marioțeanu, *Compendiu*).

I. 2. Constituirea dialectologiei ca disciplină lingvistică. Atlase lingvistice occidentale

Dacă pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea lingviștii acordau atenție limbilor literare, mai ales în forma lor scrisă, începînd cu 1870 se manifestă interesul pentru cercetarea graiurilor și dialectelor ca ipostaze concrete, vii ale limbilor. Începuturile cercetărilor dialectale sînt legate de preocupările lingvisticii istorice și etimologice. S-a constatat că anumite stadii de evoluție a limbilor, postulate teoretic de comparațiști pentru explicarea unor forme standard, sînt atestate în unele graiuri locale, motiv pentru care studierea acestora a fost considerată o necesitate⁷. Școala neogramaticilor crește interesul pentru cercetările comparativ-istorice, punînd în evidență importanța actului dialectal pentru stabilirea evoluției istorice a limbilor, manifestînd interes față de descoperirea în materialul dialectal a faptelor de limbă care să confirme valabilitatea principiului legilor fonetice.

Întemeietor al dialectologiei romanice este considerat italianul *Graziadio Isaia Ascoli*, fondatorul revistei „*Arhivio glottologico italiano*” (1873), în care publică trei studii consacrate dialectelor retoromane, franco-provensalei și Italiei.

Tot cu scopul de a stimula dezvoltarea cercetărilor dialectale, *Gaston Paris*⁸ și *Abatele P. I. Rousselot*⁹, în Franța, și *Georg Wenker*,

⁷ Vezi Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1973, p. 23-24 (=Ionescu Ruxăndoiu, *Probleme*).

⁸ G. Paris, deși a fost cunoscut mai mult ca filolog decît ca dialectolog, își îndeamnă elevii și colaboratorii săi să cerceteze graiurile franceze, publicînd, în acest sens, și un studiu, intitulat *Les parlers de France* (în „*Revue des patois gallo-romans*”, 1888), un adevărat program privitor la exploatarea graiurilor franceze, în care recomandă monografia lingvistică drept formă eficientă de cercetare a dialectelor. Vezi Romulus Todoran, *Constituirea dialectologiei ca disciplină lingvistică. Etapele principale ale dezvoltării ei*, în Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 37 (= *Dialectologie română*).

în Germania, postulează ideea că dialectologia trebuie să vină în ajutorul istoriei limbii, ca auxiliar al acesteia.

Un moment important în evoluția studiilor de dialectologie este apariția *geografiei lingvistice*, care se ocupă de descrierea și reprezentarea geografică a fenomenelor lingvistice. Metoda constă în înregistrarea pe hărți a unui număr de fapte lingvistice, permițând astfel observarea fenomenelor (fonetice, gramaticale etc.) pe arii întinse și compararea realizărilor lor concrete în diferite puncte anchetate.

Începutul l-a făcut germanul Georg Wenker, în 1876, când realizează o anchetă prin corespondenți, trimițând în câteva sate un chestionar cuprinzând 40 de propoziții scurte pentru a fi transpuse în dialect (cu intenția de a cartografia materialul adunat), extinzând ulterior ancheta la întreg teritoriul Germaniei și publicând, în 1881, la Strasbourg, prima fasciculă din Atlasul lingvistic al Germaniei de nord și centrale (*Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*)¹⁰.

Bazele geografiei lingvistice le-a pus însă elvețianul Jules Gilliéron, elev al lui Gaston Paris, care publică la Paris, în 1880, *Le petit atlas phonétique du Valais roman (sud du Rhône)* și între 1902-1910 *L'Atlas linguistique de la France* - abreviat ALF (realizat împreună cu Edmond Edmont, cel care culege materialul lingvistic prin intermediul anchetei directe). Această lucrare de referință, precum și studiile în care interpretează datele faptice

⁹ Abatele Rousselot pune bazele foneticii experimentale, creînd, împreună cu Jules Gilliéron, „Revue des patois gallo-romans” („Revista graiurilor galoromanice”). În 1891, la Paris, publică monografia *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'un famille de Celledrouin*, în care, în urma prelucrării datelor adunate în anchete, susține teza că limba nu este unitară, argumentînd varietatea lingvistică prin diferențele care apar chiar în interiorul aceleiași familii, diferențe explicabile prin cauze de ordin sociolingvistic (vîrstă, sex, ocupație etc.).

¹⁰ Atlasul lingvistic al lui Wenker a început să fie publicat abia de prin anul 1926 și continuă și astăzi, extinzîndu-se la întregul teritoriu de limba germană (*Deutscher Sprachatlas*), avîndu-i ca autori pe W. Mitzka și B. Martin. Vezi Ion Horia Bîrleanu, *Curs de dialectologie românească. Partea I. Probleme teoretice*, Editura Universității Suceava, 2000, p. 21-22.

furnizate de ea (începînd cu anul 1905), îl consacra pe Gilliéron drept întemeietor al unei noi metode în dialectologie: geografia lingvistică. Datorită importanței pe care specialiștii epocii au acordat-o acestei metode și datorită rezultatelor spectaculoase obținute prin aplicarea ei asupra graiurilor populare, uneori disciplina însăși a fost confundată cu metoda, geografia lingvistică primind, în concepția unor specialiști, statutul de disciplină științifică.

În același timp, se pun bazele dialectologiei românești prin elaborarea atlasului lingvistic al teritoriului lingvistic dacoromân: *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909 – abreviat WLAD¹¹, de către germanul Gustav Weigand, profesor de limba română la Institutul de limba română de la Leipzig.

De la Gilliéron încoace, pînă astăzi, se elaborează în diverse țări numeroase atlase lingvistice. Amintim, în acest sens, cîteva dintre cele mai de seamă atlase romanice:

a) *Atlas linguistique de la Corse* (Atlasul lingvistic al Corsiciei), alcătuit de aceiași autori ca și în cazul ALF, apare între 1914-1915 în 4 volume;

b) *Atlas linguistique de Catalunya* (Atlasul lingvistic al Cataloniei – ALCat.), alcătuit de Antonio Griera, apare în 5 volume la Barcelona între 1923 și 1939;

c) *Sprach – und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (Atlasul lingvistic și etnografic al Italiei și al Elveției meridionale - AIS)¹², alcătuit de către romaniștii elvețieni Karl Jaberg și Jakob Jud, elevi

¹¹ Atlasul lui G. Weigand conține 67 de hărți fonetice, dintre care 16 sînt sintetice, corespunzătoare unui număr de 130 de cuvinte cercetate prin anchetarea a 752 de puncte.

¹² Inovația acestui atlas este legată de faptul că s-a renunțat la principiul anchetatotului unic, anchetele fiind realizate de 3 specialiști, care au lucrat cu trei chestionare, și s-a acordat o atenție specială localităților izolate și zonelor muntoase. În plus, transcrierea răspunsurilor s-a făcut după metoda impresionistă, acordîndu-se atenție notării reacției subiecților (ezitări, corectări, jenă față de unele întrebări și cuvinte), un mare număr de semne folosite de AIS fiind preluate de *Atlasul lingvistic român*. Vezi, pentru o prezentare detaliată, Turculeț, *Dialectologie*, p. 37-38.

ai lui J. Gilliéron, este publicat la Zofingen, între 1928 și 1940, în opt volume;

d) *Atlante linguistico italiano* – ALI, inițiat de Matteo Bartoli și Ugo Pellis, are cel mai mare chestionar (7500 de întrebări) și cea mai deasă rețea de puncte (727), anchetate între 1925 și 1943 și finalizate abia în 1964. Apare curentul neolingvistic promovat de M. Bartoli, care pune și bazele așa numitei lingvistici spațiale. Prin lucrarea sa *Introduzione alla neolinguistica*, Genova, 1945, Bartoli are meritul de a fi contribuit la dezvoltarea dialectologiei prin cunoscuta teză a *ariilor laterale*. Distincția dintre *arii centrale*, *arii laterale* și *arii izolate* a avut și are o importanță crescută pentru clasificările dialectologiei. *Ariile periferice* conservă, de obicei, un număr de trăsături arhaice, pe când cele centrale sînt arii inovatoare¹³;

e) *Nouvel Atlas linguistique de la France per régions* – NALF, a fost inițiat în 1942 de Albert Dauzat, cu scopul de a permite cercetarea unui număr mai mare de localități și de a surprinde evoluția graiurilor franceze în perioada care a urmat după ALF. Este un sistem alcătuit din 25 de atlase regionale, conceput ca un atlas unitar, care completează cercetările dialectale cu aspectele etnografie ale zonei anchetate.

I.3. Momente din istoria dialectologiei românești. Atlase lingvistice românești

Preocuparea pentru aspectele regionale ale limbii române sînt mult mai vechi de începutul secolului al XX-lea (1909), dată la care apare primul atlas lingvistic al teritoriului dacoromân. Amintind doar în treacăt *Predoslovia către cititori* a *Noului Testament de la Bălgrad* (1648), în care mitropolitul Simion Ștefan constată că „rumânii nu grăiesc în toate țările într-un chip” și

¹³ Această teorie a lui Bartoli nu este satisfăcătoare (decît în general, nu și în detalii), deoarece și ariile laterale și izolate pot fi inovatoare în raport cu limba literară sau limba comună. De altfel, W. Manczac (*La clasification des langues romanes*, Cracovia, 1991) a adus pe plan romanic și alte fapte în acest sens. Vezi C. Frâncu, *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 1997, p. 57-59.

Istoria Țării Rumânești, în care stolnicul Constantin Cantacuzino consideră amestecul românei cu limbile popoarelor vecine drept cauză a deosebirilor regionale. Ne oprim, însă, la observațiile de mare finețe ale lui Dimitrie Cantemir, din *Descriptio Moldaviae*, care constată că în vorbirea moldovenilor există unele diferențe determinate de gradul de cultură și de sex și semnaleză, pentru prima dată, existența unei trăsături fonetice dialectale în limba română: palatalizarea labialelor, specifică pronunțării femeilor¹⁴. În același timp, deși precizează că „locuitorii din Muntenia și Transilvania au aceeași limbă ca și moldovenii”, Cantemir distinge între graiul din Moldova și cel din Muntenia, remarcând pronunțarea fonetismelor arhaice *ĝ* și *đ* în graiul moldovenesc (*giur*, *Dumnedzeu*), față de *j* și *z* (*jur*, *Dumnezeu*), în graiul muntenesc. De asemenea, Cantemir afirmă originea comună a aromânilor cu a dacoromânilor, pe baza comunității sistemului flexionar al numelui și al verbului, în pofida diferențelor lexicale și sintactice, explicabile prin amestecul limbii părintești cu greaca și albaneza¹⁵.

În *Lexiconul de la Buda* (1825), operă monumentală a reprezentanților Școlii Ardelene, sînt indicate variante regionale ale unor cuvinte, de natură fonetică, morfologică sau lexicală (de ex., pentru varianta *hodină*, se trimite la forma *odihnă*; pentru *spui*, se trimite la forma *spunu*; pentru *luminu* la *luminezu*; pentru *hăciugă* la forma *hățiș*).

În prefața la gramatica sa, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*¹⁶ (Blaj, 1854), Timotei Cipariu face referire la fenomene specifice dialectelor sud-dunărene. De

¹⁴ „Și femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi*, ca *bine* (bene) – *ghine*, *vie* (vinea) – *ghie*; *pi* în *chi*: *pizmă* (invidia) – *chizmă*; *piatră* (petra) – *chiatră* (...)” (trad. G. Pascu, ed. a II-a, București, 1938, apud Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme*, p. 30).

¹⁵ Vezi Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p. 55-58.

¹⁶ Pentru a explica formele gramaticale și alte fenomene lingvistice, Cipariu face referiri la materialul lingvistic din cele trei dialecte sud-dunărene, fenomenele menționate fiind completate cu observații personale.

asemenea, scrierile lui Ioan Maiorescu (*Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*¹⁷), publicate postum de Titu Maiorescu, arată preocuparea pentru dialectul istroromân.

Tot sub semnul pionieratului este și B. P. Hasdeu, care, în 1884, organizează prima anchetă dialectală prin corespondenți în România, anchetă determinată de necesitățile elaborării dicționarului academic, care i se încredințase spre redactare¹⁸.

În 1895, cu romanistul german *Gustav Weigand* începe o nouă etapă în istoria dialectologiei române: etapa științifică. Weigand are meritul de a fi inițiat anchetele pe terenul românesc atât la nord cât și la sud de Dunăre, de a fi publicat *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes* (Leipzig, 1909), primul atlas lingvistic apărut după ALF și de a fi elaborat primul sistem amănunțit de transcriere fonetică a românei. În plus, este creator de școală dialectală, elevii săi (Pericle Papahagi¹⁹, Iosif Popovici²⁰, Sextil Pușcariu²¹, Theodor Capidan²² ș.a.) publicându-și

¹⁷ Este prima lucrare de dialectologie alcătuită de un român și primul studiu românesc de dialectologie elaborat pe baza unor cercetări de teren, motiv pentru care Ioan Maiorescu a fost considerat de o serie de cercetători (I. Popovici, S. Pușcariu, P. Iroaie ș.a.) întemeietorul dialectologiei românești.

¹⁸ Vezi, pentru prezentarea detaliată a momentelor din istoria dialectologiei românești, Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme*, p. 29-35; *Dialectologie română*, p. 39-44.

¹⁹ Aromân, Pericle Papahagi s-a ocupat cu predilecție de dialectul natal, realizând și un studiu etnografic-filologic despre meglenoromâni.

²⁰ Cunoscut fonetician și slavist, I. Popovici este autorul a două importante monografii: una consacrată graiului unei regiuni izolate din ținutul Hunedoarei și alta consacrată dialectului istroromân, prima monografie cu caracter științific asupra acestui dialect.

²¹ Creator al școlii lingvistice de la Cluj, numele său se leagă de o monografie asupra istroromânilor (*Studii istroromâne*, în 3 volume, București, 1906-1929) și de *Atlasul lingvistic român*, lucrare monumentală a cărei inițiator și coordonator a fost, stabilind și principiile metodologice aplicate. În plus, în cele două volume *Limba română* (I, 1940, II, 1959) interpretează o serie de fenomene dialectale, pe baza hărților lingvistice. Pentru activitatea dialectologică a lui S. Pușcariu, vezi P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, XIX, 1974, 1, p. 25-34; Magdalena Vulpe, *Sextil Pușcariu și dialectologia*, în SCL, XXVIII, 1977, 3, p. 239-245.

rezultatele cercetărilor (monografii, studii, glosare și texte fundamentale pentru cunoașterea dialectelor sud-dunărene) în revista fondată de el, „Jahresbericht des Institute für Rumänische Sprache zu Leipzig” („Anuarul Institutului pentru limba română din Leipzig”).

Atlasul lingvistic realizat de Gustav Weigand a fost elaborat în același timp cu *ALF*, dar în mod independent de acesta. În „Introducere” sînt expuse principiile teoretice și metodologice ale cercetării științifice a graiurilor și este prezentată prima repartitie dialectală a dacoromânei, în trei „dialecte”: bănățean, moldovean și muntean, cu mențiunea că și în Crișana s-ar putea să existe încă un dialect. Fără a atinge nivelul contemporanului său, J. Gilliéron, Weigand rămâne pionierul geografiei lingvistice românești.

Al doilea atlas lingvistic român este opera școlii dialectologice de la Cluj, lucrare realizată sub conducerea lui Sextil Pușcariu, directorul Muzeului limbii române din aceeași localitate²³. *Atlasul lingvistic român* (abreviat *ALR*) a fost conceput în două părți (*ALR I* și *ALR II*) și este rezultatul a două anchete realizate, între anii 1930-1937, de către doi anchetatori, cu două chestionare diferite și pe două rețele diferite, complementare. Autorii acestui atlas sînt *Sever Pop* (pentru *ALR I*, care utilizează un chestionar format din 2160 de întrebări și anchetează 301 localități românești) și *Emil Petrovici* (pentru *ALR II*, care utilizează un chestionar format din 4800 de întrebări și anchetează 85 localități românești). La anchetele cu vorbitorii

²² Interesul pentru dialectele sud-dunărene s-a concretizat în două monografii de proporții asupra dialectelor aromân (*Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932) și meglenoromân (*Meglenoromânii*, în 3 volume, București, 1925-1935), lucrări fundamentale pentru dialectologia românească.

²³ În 1919, S. Pușcariu inițiază și formează, pe lângă Universitatea din Cluj, acest institut filologic, în programul căruia era înscrisă și realizarea unui atlas al limbii române. Conceperea lucrării, investigațiile preliminare, contactele cu realizatorii celorlalte atlase romanice, elaborarea chestionarelor și conducerea propriu-zisă a lucrării îi aparțin lui Sextil Pușcariu.

dialectelor sud-dunărene au colaborat Th. Capidan (pentru dialectele aromân și meglenoromân) și Șt. Pașca (pentru dialectul istroromân).

La elaborarea chestionarelor s-a folosit experiența celorlalte atlase romanice, majoritatea întrebărilor fiind indirecte²⁴. Ca puncte de anchetă s-au ales localități mai vechi, cu populație băștinașă, evitându-se așezările colonizate recent. În zonele ce prezintă un interes lingvistic mai mare, rețeaua de puncte este mai deasă (Maramureș, Munții Apuseni). După modelul AIS, s-au cercetat câteva puncte cu vorbitori ai unor limbi minoritare, oferind, astfel, și materiale pentru studiul graiurilor altor limbi. Sever Pop anchetează două localități ucrainene și două maghiare, iar Emil Petrovici cîte două puncte ucrainene, bulgărești, sîrbești, săsești și maghiare și un punct țigănesc.

Informatorii au fost aleși dintre localnici, între 40 și 60 de ani, cu puțină instrucție și cu meserii reprezentative pentru localitățile anchetate. Dacă Sever Pop anchetează cîte un singur subiect, Emil Petrovici folosește mai mulți informatori. Pentru oglindirea unor aspecte privitoare la limba vorbită a intelectualilor din acea perioadă, Sever Pop a anchetat și trei scriitori reprezentativi pentru cele mai importante regiuni ale țării: M. Sadoveanu, I. A. Brătescu-Voinești și I. Agârbiceanu.

ALR a fost proiectat inițial pentru 10 volume (șase volume pentru ALR I și 4 volume pentru ALR II), însă nu a fost publicat în întregime. Din partea I a Atlasului, care consemnează rezultatele anchetei lui Sever Pop, au părut două volume (vol. I-*Părțile corpului omenesc și boalele lui*, publicat la Cluj, în 1938, cu o prefață de S. Pușcariu - cuprinde 150 de hărți - și vol. al II-lea - *Familia, Nașterea, Botezul, Copilăria, Nunta, Moartea*, publicat la Sibiu, în 1942 - cuprinde 152 de hărți), iar din partea a II-a, care

²⁴ S-au folosit și alte procedee precum: întrebări directe (care urmăresc precizarea sensurilor unor cuvinte - cum ar fi *plai, ospăț* sau a ariei de răspîndire a unor cuvinte învechite - de ex., *pîntece*), gesturi (pentru cuvinte ca *a strănuta, a scrășni din dinți*), indicații directe (pentru anumite obiecte, părți ale corpului), sugerarea parțială a cuvîntului, utilizarea ierbarului pentru numele de plante, utilizarea unor schițe și fotografii.

consemnează rezultatele anchetei lui Emil Petrovici, a apărut un singur volum, publicat la Sibiu, în 1940. Volumul cuprinde prefața lui S. Pușcariu, 296 de hărți și este format din trei părți: A. *Corpul omenesc, boalele și termeni înrudiți*; B. *Familia, Nașterea, Copilăria, Nunta, Moartea, Viața religioasă, Sărbători*; C. *Casa, Acareturile, Curtea, Focul, Mobilierul, Vase, Scule*. Paralel cu volumele menționate, au apărut și volume de dimensiuni mai mici, cu hărți colorate, alcătuind *Micul Atlas lingvistic român* (ALRM), care reiau o parte a materialului publicat în ALR. Fiecărui volum mare îi corespunde un volum mic, cu hărți colorate.

Din păcate, ALR a rămas neterminat; aproximativ două treimi din materialele adunate în urma anchetelor nepublicate se păstrează în Arhivele Institutului de Lingvistică din Cluj.

Cele mai importante inovații ale ALR în raport cu atlasele vremii sînt: cei doi anchetatori sînt și autorii hărților și atlaselor; de aceea hărțile au foarte multe note ce privesc felul cum a fost pusă întrebarea, reacțiile subiecților, amănunte privind transcrierea; notarea unor texte orale povestite de informatori, foarte prețioase pentru studiul sintaxei (ALR cuprinde ca supliment textele culese de Emil Petrovici – ALRT II); folosirea, cu precădere, a întrebărilor indirecte; realizarea a două anchete paralele și simultane; anchetarea unor vorbitori ai altor limbi; anchetarea celor trei scriitori; publicarea, paralel cu volumele de hărți analitice, a unor volume de dimensiuni mai mici, cu hărți colorate, (ALRM), în care sînt redată prin simboluri colorate particularități fonetice, lexicale și gramaticale mai interesante.

Prin toate acestea, la care se adaugă grija acordată alcătuirii chestionarului, metodelor de culegere a materialului, alegerii punctelor de anchetă și a informatorilor și folosirea unui sistem riguros de transcriere a formelor, ALR este și astăzi unul dintre cele mai bune atlase lingvistice romanice.

Publicarea materialului ALR a continuat după o pauză de 16 ani, sub conducerea lui Emil Petrovici. Începînd cu anul 1956 și pînă în 1972, restul materialului adunat de E. Petrovici pentru ALR II se publică sub titlul *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*,

într-un format mai mic, în șapte volume mari (însușind 2248 de hărți) și trei volume mici, colorate, unele reluând hărțile mari.

În aprilie 1958, la conferința dialectologilor români de la București, la propunerea lui Emil Petrovici, s-a luat hotărârea de a se elabora un nou atlas lingvistic, de data aceasta pe regiuni. Lucrarea era necesară întrucât, la 40 de ani de la culegerea materialului pentru ALR, graiurile dacoromâne suferiseră schimbări importante, iar limba literară câștigase tot mai mult teren în fața acestora. Era nevoie de o lucrare care să ofere tabloul actual al graiurilor dacoromâne. Pentru aceasta se va folosi un chestionar general, care păstrează concepția și structura celui folosit de ALR și se vor efectua anchete în 1000 de localități, incluzându-se în rețeaua punctelor de anchetă toate punctele din ALR și o parte din atlasul lui Weigand²⁵. *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*²⁶ va cuprinde opt atlase regionale: 1. Oltenia; 2. Muntenia și Dobrogea; 3. Moldova și Bucovina; 4. Transilvania; 5. Crișana; 6. Maramureș; 7. Banat; 8. Peninsula Balcanică (cele trei dialecte din sudul Dunării). Anchetele, realizate de cercetători de la București, Cluj, Iași și Timișoara, au fost finalizate în deceniul al VIII-lea al secolului trecut; publicarea materialului nu s-a finalizat, din motive financiare. Au fost publicate în întregime atlasele regionale ale Olteniei (*NALR-Olt.*, 5 volume)²⁷ și Maramureșului (*ALRR-Mar.*, 4 volume), câte trei volume din *NALR-Ban.* și *NALR-Mold. Buc.*, câte două din *NALR-Munt. Dobr.*, *ALRR-Trans.* și un volum din *NALR-Criș.* La cele 7 atlase regionale ale dialectului dacoromân se adaugă un „mic atlas al

²⁵ Atlasul va oferi imaginea structurii contemporane a dialectelor și graiurilor românești, dar, în același timp, prin includerea în rețeaua punctelor de anchetă a punctelor din atlasele lingvistice anterioare, va oferi și o imagine a dinamicii variantelor teritoriale ale limbii române, de la sfârșitul secolului al XIX-lea pînă la momentul respectiv. Vezi Ionescu-Ruxândoiu, *Probleme*, p. 96-99.

²⁶ Despre *NALR*, vezi Boris Cazacu, *Noul Atlas lingvistic român. Importanța lui pentru cunoașterea graiurilor românești*, în *Metode noi și probleme de perspectivă ale cercetării științifice*, București, 1971, p. 623-628.

²⁷ Vezi idem, *Noul Atlas lingvistic român. I. Oltenia*, în *SCL*, XVII, 1966, nr. 2, p. 131-141.

dialectului aromân”(cu 6 puncte în Albania și 5 puncte în Macedonia) și *Atlasul lingvistic moldovenesc*, realizat în mod independent de cercetătorii de la Chișinău²⁸. În 1993, respectiv 1998, apar la Chișinău primele două volume din *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia. Nordul Bucovinei. Transnistria*, de Vasile Pavel, de data aceasta încadrate în cadrul atlaselor regionale românești atât prin titlu, cât și prin sistemul de transcriere fonetică al ALR.

²⁸ Au fost publicate, între 1968 și 1973, două volume mari, cu câte două părți. Din păcate, rezultatele cercetărilor efectuate de dialectologii basarabeni nu au putut fi valorificate din plin de romanistii occidentali, întrucât sistemul de transcriere fonetică, deși inspirat după cel al ALR, utilizează grafemele alfabetului chirilic. Vezi Turculeț, *Dialectologie*, p. 45-46.